

UDK:141.201

Lalixon MUXAMEDJANOVA,
O'zbekiston Milliy universiteti professori, f.f.n
E-mail: Lalixon@list.ru

O'zbekiston Xalqaro Islom akademiyasi professori M.Qaxxorova taqrizi asosida

THE ILLUMINATION OF ISSUES OF MORALITY AND UPBRINGING IN THE TEACHINGS OF EASTERN SCHOLARS

Annotation

The article explores the issues of morality and upbringing in the teachings of Eastern scholars. It particularly focuses on the perspectives of Confucius, Farabi, Biruni, and Avicenna on spiritual perfection and methods of moral education. The significance of humanity's spiritual development for societal progress and the importance of moral upbringing are emphasized.

Key words: Morality, spirituality, upbringing, Confucius, Farabi, Biruni, Avicenna.

ОСВЕЩЕНИЕ ВОПРОСОВ МОРАЛИ И ВОСПИТАНИЯ В УЧЕНИЯХ ВОСТОЧНЫХ УЧЕНЫХ

Аннотация

В статье рассматриваются вопросы морали и воспитания в учениях восточных мыслителей. Особое внимание уделено анализу взглядов Конфуция, Фараби, Бируни и Ибн Сины на духовное совершенство и методы нравственного воспитания. Подчеркивается роль духовного развития человечества в прогрессе общества и значимость морального воспитания.

Ключевые слова: Мораль, духовность, воспитание, Конфуций, Фараби, Бируни, Ибн Сина.

SHARQ ALLOMALARI TA'LIMOTIDA AXLOQ VA TARBIYA MASALALARINING YORITILISHI

Аннотация

Maqolada Sharq allomalari ta'limotlarida ma'naviyat va axloq masalalari, tarbiyaning ijtimoiy ahamiyati keng tahlil qilingan. Xususan, Konfutsiy, Forobiy, Beruniy, Ibn Sino kabi allomalarning ma'naviy kamolotga oid qarashlari va axloqiy tarbiya usullari yoritilgan. Maqolada insoniyat ma'naviy kamolotining jamiyat rivojiga ta'siri va axloqiy tarbiyaning ahamiyati alohida ta'kidlangan.

Kalit so'zlar: Axloq, ma'naviyat, tarbiya, Konfutsiy, Forobiy, Beruniy, Ibn Sino.

Kirish. Inson ma'naviyatini yuksaltirishda tarbiya muhim ahamiyat kasb etadi. Zero, ma'naviyat va tarbiya bir-biridan ajralmaydigan, uzviy bog'liq masalalardir. Dunyodagi har bir xalqning o'ziga xos tarbiya usullari mavjud. Ular ming yillar davomida shu xalqning yashash tarzi, dini, tabiiy sharoiti, milliy o'rf-odatlari, qadriyatlarini bilan chambarchas bog'liq tarzda shakllanib kelgan. O'zbek xalqining ming yillar ichra shakllangan, turmush imtihonlaridan o'tib ziynatlangan ajoyib urf-odatlarini, an'analarini, qadriyatlarini, udumlarini, to'y va ma'rakalari, shuningdek, mukammal islom dini, nihoyatda boy tili, tarixi va madaniyati mavjud. Ana shularning barchasi ma'naviyatimiz va milliy tarbiyamizda o'z ifodasini topgan. Axloq, falsafa, din, adabiyot, san'at, madaniyat, milliy qadriyatlar ma'naviyatning tarkibiy asosi hisoblanadi. Ular ham o'zaro bog'liq bo'lib, bir-birini to'ldiradi va boyitadi. Ayni paytda ulardan har birining o'ziga xos xususiyatlari mavjud. Axloq voqealarni ifodalashning alohida usuli bo'lib, ijtimoiy hayotning barcha sohalarini: turmush va siyosat, oilaviy m-u-nosabatlar, moddiy ishlab chiqarish sohasida kishilarning hatti-harakati, ma'naviy faoliyatini ham qamrab oladi. U kishilar ning tarixan tarkib topgan xulq-atvori, yurish-turishi, el-yurt, jamiyat manfaatiga nisbatan munosabatini ifodalovchi ma'lum qoidalar yig'indisi bo'lib, insoniyat ma'naviy madaniyatining bir ko'rinishidir.

Mavzuga oid adabiyotlar tahlili. Sharq allomalarning ma'naviy va axloqiy qarashlari haqidagi asarlar o'ziga xos jihatlari bilan ajralib turadi. Konfutsiyning ta'limotlari insonning ijtimoiy munosabatlarini axloq asosida shakllantirishga qaratilgan bo'lib, bu g'oyalar uning «Lun Yuy» nomli asarida o'z aksini topgan. Uning ta'kidlashicha, inson jamiyatda axloq qoidalariga amal qilsa, jamiyatda adolatlilik va barqarorlik ta'minlanadi.

Forobiyning «Aqliy va axloqiy tarbiya asoslari» asarida inson tarbiyasining asosi bilim ekani, ma'rifat orqali ma'naviy va axloqiy kamolotga erishish mumkinligi ta'kidlanadi. Uning ta'limotlari hozirgi zamon ta'lim-tarbiya tizimida ham dolzarb hisoblanadi.

Beruniyning «Insonparvarlik g'oyalari» asarida inson qadr-qimmatini halol mehnat va ijtimoiy mas'uliyat bilan

o'lchanishi ta'kidlangan. Uning asarlari insonning ijtimoiy javobgarligini shakllantirishda muhim manba hisoblanadi.

Aziziddin Nasafiyning «Komil inson ta'limoti» asarida insonning to'rt asosiy fazilati: yaxshi so'z, yaxshi fe'l, yaxshi axloq va oriflik bo'lishi zarurligi ta'kidlangan. Unga ko'ra, bu xususiyatlar inson kamolotining asosidir.

Mazkur adabiyotlar tahlili shundan dalolat beradiki, Sharq allomalari asarlari inson ma'naviy kamolotining jamiyat rivojida ahamiyatini ochib berishda muhim o'rin tutadi. Ular hozirgi zamon axloqiy va ma'naviy tarbiya tizimida muhim metodologik asos bo'lib xizmat qiladi.

Tadqiqot metodologiyasi. Mazkur maqolani yaratishda tahlil va qiyosiy-tarixiy usullardan foydalanildi. Sharq allomalari asarlaridagi ma'naviy va axloqiy qarashlar hozirgi zamon talablari nuqtayi nazaridan o'rganildi. Tadqiqot jarayonida allomalarning birinchi manbalari, shuningdek, ilmiy adabiyotlar ham tahlil qilindi. Asosiy urg'u ma'naviyat, axloq va tarbiya masalalarining jamiyat rivojida o'rni aniqlashga qaratildi.

Tahlil va natijalar. Ma'naviy kamolot va axloqning ijtimoiy mohiyati masalasi eramizdan oldingi YII-YI asrlarda yashagan xitoy faylasufi Konfutsiyning ta'limotida ham katta o'rin olgan. U axloq muammolarini o'rganishda o'zidan oldingi avlodlar qoldirgan merosga ham tayangan. Shundan ko'rinadiki, inson mohiyatini bilishda axloq va odob muammolariga juda qadim zamonlarda ham katta ahamiyat berilgan.

U insonni o'z mohiyatini axloqiy fazilatlari va ma'naviy kamoloti orqali namoyon etadigan jonot sifatida talqin etgan. Agar insonning mohiyati uning axloq va odobga tayangan faoliyatida namoyon bo'lishini e'tiborga olsak, axloq muammolarini o'rganish, axloq va odob tarbiyasini amalga oshirish jamiyat taraqqiyoti uchun qanchalik katta ahamiyatga ega ekani o'z-o'zidan ayon bo'ladi. Konfutsiy shularga tayangan holda inson-dagi tabiiy va ijtimoiy axloqiy ehtiyojlar masalasini hal etishga harakat qilgan. Inson hayoti va faoliyatidagi bu ikki tomonning nisbatini bilmay turib, insonning mohiyatini ham to'g'ri tushunib bo'lmaydi. Konfutsiyning fikricha, insonda tabiiy ehtiyojlar kuchli bo'ladi. Lekin insonning insonligi - har qanday tabiiy ehtiyoj, his va tuyg'uni axloqqa bo'ysundira olishidadir.

Agar axloqiy omillar zaiflashsa, inson faoliyatida tabiiy ehtiyojlar ta'siri kuchayadi, unda odamlar jamoasini hayvonlar to' dasidan ajratib, bo' lmay qoladi. Faqat axloq odamlarga nima qilish kerak- u, nima qilish kerak emasligini o' rnatadi. Shu jihatdan axloq oddiy qoida emas, balki inson va insonlar faoliyatiga maqsad, yo' nalish, shakl va mazmun beruvchi ma' naviy omildir.

Axloq so' zdagina emas, balki amaliy ishlarda, odamlarning o' zaro munosabatlarida namoyon bo' ladi. Har bir so' zni aytish ham muayyan axloq va odob qoidalarga rioya qilish bilan bog' liqdir. «Qadimgi odamlar, - deb ko' rsatadi Konfutsiy, - o' z so' zimning ustidan chiqa olarmikanman deb, juda ehtiyotkorlik bilan so' zlar edilar». Demak, inson biror so' z aytganida aniq bir maqsadni, holatni ko' zlaydi. Bu maqsad va holat boshqalar uchun ham ahamiyatlidir. So' z ostida faqat shaxsiy emas, balki ijtimoiy mas' uliyatli ekanini sezishi lozim.

Konfutsiy chiroyli ishlarni axloqiy asoslangan faoliyat deb hisoblaydi. Haqiqatni bo' rtiradigan yoki unga mos kelmaydigan chiroyli so' zlar axloqqa ziddir. Eng asosiy masala - insonyushg axloqiy kamoloti darajasi uning amaliy ishlarda namoyon bo' lishidir. Barcha amaliy ishlar esa boshqalar bilan bo' lgan, bo' ladigan munosabatlarni bildiradi. Shu sababli ham komil inson yuksaklikka intiladi, pastkash, axloqsiz odam esa doim tubanlashib ketaveradi [1].

Axloqiy komillik insonning borliqqa o' z ehtiyojlari, muayyan manfaatlardan kelib chiqqan holda yondashishidir. Shu sababli Konfutsiy dunyo lazzatlaridan voz kechib, tarki dunyochilik yo' lga o' tib olishi ma' naviy kamolot belgisi deb qaramaydi. Uning ko' rsatishicha axloqiy komillik dunyoning lazzatlaridan butunlay voz kechish emas. Faqat yetuk axloq va odob sohibi bo' lgan kishilargina barcha narsalarga aniq mezonlar asosida yondashishga harakat qiladilar. Insonning barcha yutuqlari, mag' lubiyatlari ham axloqqa bog' liqdir.

Konfutsiyning fikricha, inson hamma vaqt boylikka, mashhurlikka intiladi. Agar hayotda bosilgan har bir qadamda axloqqa rioya etilmasa, inson bu maqsadlarga erisholmaydi. Agar yerdagi hayot yomon bo' lsa, inson osmondan madad so' ramasdan o' z qalbiga murojaat qilmog' i kerak. Inson o' z hayotida to' g' ri yo' l topa olishi axloqiy qadriyatlarga tayanishi, yuksak xulqqa ega bo' lishi bilan bog' liq. Yuksak axloq - inson qalbidagi ibtidodir, uning o' ziga xos mohiyatidir. Demak, uning fikricha, axloq nima degan muammoni aniqlamay turib, inson nima degan savolga javob berib bo' lmaydi. Konfutsiy axloqning jamiyat hayoti va taraqqiyotidagi o' rmini ko' rsatish bilan birga, uning asosiy mazmunini, mohiyati va ahamiyatini ham ochib berishga harakat qilgan. Uning fikricha, axloqning asosiy mezoni - odamlarga ishonmoq va ularni sevmoqdir. Sevgi bo' lmasa, ishonch bo' lmaydi, ishonch bo' lmasa, odamlar faoliyatida, umid va orzularida musharaklik shakllanmaydi. Odamlarning bir-biriga intilishi, muomalasi, munosabati asosida axloq yotsagina, ular bir-biridan begonalashmaydi, balki birlashadi. Shu sababli ham axloq tushunchasi bitta odamga nisbatan emas, balki kishilarning bir-biriga munosabatiga nisbatan qo' llaniladi. Faqat axloq asosidagina odamlar o' rtasidagi munosabatlar bir tizimga keladi. Odamlar jamoasidan ajralib yashagan shaxs uchun axloq tushunchasi muayyan bir ahamiyat kasb etmaydi. U boshqalar bilan munosabatga kirganidagina o' zining faoliyatini, boshqalarning o' ziga, o' zining boshqalarga nisbatan bo' lgan munosabatini axloq mezonlari orqali tushunish va tushuntirish imkoniga ega bo' ladi. Shuning uchun ham axloq odamlarning o' zaro munosabatda bo' la olishidir. Bu munosabat asosida bir-birini tupgunish, isho-nish, izzat-hurmat yotadi. Axloqli odam o' ziga ravo ko' rmagan ishni boshqalarga ham ravo ko' rmaydi. Insonning kamolga yetishida aqliy va axloqiy tarbiyaning o' zaro aloqasi muhim ahamiyat kasb etishi Musulmon Sharqi allomalari tomonidan alohida e' tirof etiladi. Bu borada Abu Nasr Forobiy tavsiya etgan ta' lim va tarbiya usullari hozirgi davrda ham o' z ahamiyatini yo' qotmaganligi bilan diqqatga sazovordir. Forobiyning inson va uni tarbiyalash haqidagi mulohazalari keyingi davrlarda Osiyo va Yevropadagi ko' pgina buyuk mutafakkirlar ijodiga sezilarli ta' sir ko' rsatdi. Bu ayniqsa Abu Rayxon Beruniy (973-1048-yillar) ning insonparvarlik g' oylarining taraqqiy etishiga ulkan hissa qo' shdi. U bilimsiz kishi gumonli bo' lib qoladi, bilish - oliy insoniy quvonchdir, degan g' oyani ilgari surdi. Beruniyning ma' naviy kamolot va

inson axloqiy tarbiyasi haqidagi mulohazalarida axlokiylikning ijtimoiy mezonlari to' g' risida gapiriladi. Beruniy inson qadr-qimmatining asosiy mezonini - halol mehnatdir deb biladi. O' z ishini yuqori darajada bajaradigan har bir kishi kadrli, - deydi Beruniy.

Forobiydagi kabi, Beruniy uchun ham inson o' z tabiatiga ko' ra ijtimoiy mavjudot bo' lib, u faqat boshqa kishilar bilan birga yashay oladi. Uning fikricha, ko' plab muhtojlikda yashagan va o' zini dushmanlardan himoya qilish vositalaridan mahrum bo' lgan inson jamiyatdagi o' z elatlari bilan bir-birini qo' llab-quvvatlash va har biri o' zini va boshqalarni ta' minlaydigan ishni bajarish maqsadida muqarrar ra- vishda o' zaro birlashishga majbur bo' lgan edi [2]. Ushbu mulohazalarda Beruniyning kishilik jamiyatining vujudga kelish masalalariga axlokiylikning asosini tashkil etuvchi mehnatning rolini ko' rsatishga nisbatan ratsionalistik yondashuvi ko' zga tashlanadi. Beruniyning ko' plab asarlari tarbiyaning turli vositalarini taxlil qilishga bag' ishlangan. U tarbiyaning asosida azaliy g' oylarni bilishga bosqichma-bosqich tayyorlash tamoyili yotadi, deb hisoblagan Platonni tanqid qildi. Alloma ko' rsatganidek, tarbiya axloqiy yaxshilik bilan bog' liq bo' lib, odat hamda ko' nmikmaga asoslanadi va unga faqat vaqt o' tishi bilan ega bo' linadi. Uning fikricha, tarbiyaning asosiy vazifasi avvalo ko' ngil va aqlni ko' pchilik kishilarni buzadigan yaramas xususiyatlar va barcha tasodifiy narsalardan, kishilarni haqiqat qarshisida ko' r qiladigan narsalardan, ya' ni eskirib qolgan rasm-rusumlar, o' rmashib qolgan yomon odatlar, g' arazgo' ylik, ko' rolmaslik ehtiroslarga berilgan, obro' orttirishga mukkasidan ketish, mansabparastlik va shu kabilardan tozalashdan iboratdir [3]. Diniy tasavvurlarga ko' ra, ketma-ketligi jihatidan olam birinchi, odam esa ikkinchi bo' lib yaratildi. Lekin olamni yaratishdan ko' zlangan maqsad odam edi. Odam - maqsad, odam - vosita edi. Buni Aziziddin Nasafiyning «Komil inson» risolasida ham ko' rish mumkin. U aytadiki, «inson - olam sag' ir (kichik olam), ilohiy va moddiy olam birgalikda olami kabir (ulug' olam)» dir. Ulug' olamdagi jamiki narsa va xususiyatlar kichik olamda mavjuddir, inson katta olamning kichraytirilgan nusxasidir.

Komil inson kim, uning asosiy fazilati nimalardan iborat? - degan savolga Aziziddin Nasafi shunday javob beradi: «Bilgilki, komil inson, deb shariat va tariqatda yetuk bo' lgan odamga aytadilar va agar bu iborani tushunmasang, boshqa ibora bilan aytaylik: bilgilki, komil shunday insondirki, unda quyidagi to' rt narsa kamolga yetgan bo' lsin: yaxshi so' z, yaxshi fe' l, yaxshi axloq va maorif» [4]. Boshqacha aytganda, komil inson shundayki, unda to' rt narsa: yaxshi so' z, yaxshi fe' l, yaxshi axloq va oriflik kamolga yetgan bo' ladi. Aziziddin Nasafi kamolotning ikki belgisi bor, deb ta' kildaydi. Birinchisi, yaxshi axloq, ikkinchisi, o' zini tanigan insondir. Demak, olim nazdida, komil inson, birinchidan, odam, yaxshi sifatlarini egallash orqali komillashadi. Ikkinchidan, komil inson martabasi tariqat va riyozat yo' li bilan qo' lga kiritiladi. Komil inson xalqqa yaxshilik keltiradi, kishilar mushkulini oson qiladi, olamni esa balokulftatlardan saqlaydi. Mavjudot ichra komil insondan ko' ra ulug' roq va donoroq narsa yo' q. Ibn Sinoning fikricha, insonning barkamollik darajasiga erishishida tashqi (tabiiy va ijtimoiy) muhitlarning ta' siri alohida o' ringa egadir. Ayniqsa, uning taraqqiyotiga jonli mushohada va ijtimoiy tabaqalarning ta' siri muhim ahamiyatga egaligi qayd etilgan. U voqelikni ma' naviy o' zlashtirish inson zotiga xos, deydi. Insonning hayvonlardan farqi shundaki, Alloh unga aql in' om etgan. U tufayli inson ezgulikni yovuzlikdan, intellektual yetuklikni yolg' on-yashiq, adashishdan, do' stni dushmanidan ajrata oladi. Aql nuri insonni tasodifiy quchlar ta' siridan ozod shaxsga aylantiradi. Aql «donishmandlik tarozisi» dir. Bilish jarayonida, sezgi a' zolari va ularga tayangan, mushohada aqlning eng yaqin ko' makchilari vazifasini bajaradi. Mantiq ilmi vositasida inson bilmagan narsasini oldin bilib olgan narsasi orqali bilib boradi, to' g' ri tafakkur yuritish ko' nmikmalarini hosil qiladi. Hayotdan olgan bilim, ko' nmikma va malakalarini muhit ta' sirida jonli voqelikka aylantirib boradi. O' rta asrlar Musulmon Sharqi axloqiy g' oylarini rivojlantirishda Ibn Sinoning (980-1037-yillar) xizmati yuksak bo' lib, uning axloqiylik va axloqiy tarbiyaga oid qarashlari alohida qimmatga ega. Ibn Sinoning axloq masalasidagi qarashlari bilimdon, olijanob, sahovatli, irodali, ishchan,

barkamol, umumiy ishga xizmat qilishga intiladigan, insoniyatga foyda keltiradigan kishini tarbiyalash haqidagi tavsiyalarda namoyon bo'ladi. «Bilimlar xazinasini» degan asarida u axloqni fan sifatida ta'riflaydiki, unga rioya etgan kishi o'zining xulq-atvori va ishlari qanday bo'lishini anglab yetadi. Ibn Sinoning axloqqa oid karashlari u yashagan davrdagi ijtimoiy-siyosiy va falsafiy g'oyalardan kelib chikadi va buyuk olimning ko'p qirrali faoliyatiga xos bo'lgan insonparvarlik yo'nalishidan, uning sotsial konsepsiyasidan dalolat beradi. «Inson, – deb yozgan edi u, o'z shaxsiy ehtiyojlarining mustaqilligi ma'nosida boshqalardan ajralib qolgan emas, chunki u ana shu ehtiyojlarini faqat inson zotining boshqa vakillari bilan muloqotda bo'lgan taqdirdagina qondiradi. Uning axloqiy qarashlariga ko'ra, insonni tarbiyalash uni aqliy, axloqiy va jismoniy kamol toptirish birligi demakdir [5].

Allomaning fikricha, foydali kishi bo'lish uchun nima qilish lozim-u, nima kilmaslik kerak, degan muammo bo'ladi. Inson ularni bolaligidanoq bilib boradi va shu asosda tarbiyalanadi, so'ngra ana shu tushuncha uning uchun tabiiy bir narsa, ko'nikma bo'lib qolgunga qadar bu xatti-harakatlarni qilishi lozimligi haqida eshitaverishga o'rganib boradi. Bunga qarama-karshi boshqa xatti-harakatlar, ularning xususida ham eshitib boradi. Bu xatti-harakatlarning biri yomon, ikkinchisi esa – yaxshi, deb ataladi. Boshqa mavjudotlarda bu narsa yo'q. Bu faqat insonlarga xos. Umuman olganda ma'naviy kamolot, axloqiy tarbiya to'g'risidagi, uning maqsad va vositalari haqidagi masalalarni qaray chiqishda o'rta asr davridagi Musulmon Sharqi qomusiy olimlari katta doiradagi masalalarga murojaat qildilar, bunda ular ma'lum darajada antik tafakkurning yutuqlariga, ayniqsa Arastu va Aflotuning axloqiy g'oyalariga tanqidiy munosabat bildirganlari xolda uni keyingi davrlar uchun rivojini yangi g'oyalar bilan boyitadilar. Ko'rib o'tgan allomalarimizning axloqiy qarashlaridagi umumiylik shundaki, ular inson hayotida fanning roliga yuksak baho bergan edilar. Ularning fikriga ko'ra, fan insonda tiyran aql, hatti-harakatlarda oqillik, mulohazalilik, adolatlilik, halollik, qamtarinlik, sahiylik, haqiqatgo'ylik, iftihor, mukammallikka intilish va shu kabi intellektual va axloqiy fazilatlarini tarbiyalaydi. Ular ana shu fazilatlaridan ko'plarini tarbiyalashni inson tomonidan yuksak axloq bilan, jamiyatga va atrofdagi kishilarga nisbatan o'z burchlarini tushunish va bajarish bilan bog'liq bo'lgan baxtga erishishning manbai deb bildilar. Tarbiya, ularning fikricha, insonni, uning yoshini hisobga olgan holda, jismoniy va aqliy jihatdan rivojlantirishni ta'minlamog'i lozim.

Ma'naviyat keng tushuncha. U bilim, ma'rifat, madaniyat tushunchalarishsh ham qamrab oladi. Ma'naviyat – jamiyatnng, millatning yoki ayrim bir kishining ichki hayoti, ruhiy kechinmalari, aqliy qobiliyati, axloq-odob fazilatini ifodalovchi tushuncha bo'lib, inson va jamiyat madaniyatining negizidir. Iqtisodiy-ijtimoiy hayot tizimining shakllanishiga, o'zgarishiga ma'naviyat kuchli ta'sir ko'rsatadi. Aksincha, qashshoqlansa, jamiyat, davlat va millat ravnaqining yo'li to'siladi. Ta'lim-tarbiya bilan kamolga yetadigan ma'naviyatni qadimgi yunon olimlari Suqrot, Aflotun, Arastu yaxshilikka, baxtli bo'lishga intilish, deb tushuntirgan edilar. «Bilim bobida juda ilgarilab

ketib, ma'naviyat bobida ortda qolgan odam oldinga emas, orqaga ketayotgan bo'ladi», – deb yozgandi Arastu. Chunonchi, Hazrat Mir Alisher Navoiyning qaysi so'zini olmaylik, uni qaysi bir vaqtda o'qimaylik, unda ma'naviyatning tajassumini ko'ramiz. Har bir kalomida buyuk donishmandlardan, muqaddas kitoblardan, hadislardan bir nishona bor. Insonni ulug'lash, shaxs ruhiy poklanishini tarannum etish, hayotning qadriga yetish, umrni oqilona o'tkazish g'oyalarini targ'ib qilishga nazariy zamin hozirlagan tasavvuf ta'limoti mustaqillik sharoitida barkamol insonlarni tarbiyalashda ma'naviy omillardan biri hisoblanadi. Tasavvuf ta'limotining asoschilari axloqiy va ruhiy poklikka, yomonlik bilan yaxshilikni farqlash, halol va xaromni bilish, egrilikdan qochish kabilarni o'rgatadi, nodonlik, bag'ritoshlik hamda pinhona yovuzliklarga murosasiz bo'lishga chorlaydi. Islom ta'limoti va qadriyatlariga taalluqli bunday axloqiy qarashlardan yosh avlodni barkamollik ruhida tarbiyalashda ijodiy foydalanish maqsadga muvofiqdir. Bu ta'limotda insonni xalol va pokiza bo'lishga, ilm-fan asoslarini egallashga, beva-bechoralarni qo'llab-quvvatlashga, tabiatni e'zozlashga da'vat etadigan diniy, axloqiy qadriyatlarining o'rni beqiyosdir, chunki islom insoniyat ma'na-viy madaniyatining bir qismi bo'lib, unda dunyoviy g'oya, bilim, insoniy tafakkur durdonalari mujassamlashgandir. Buyuk bobokalonlarimiz Muhammad ibn Ismoil al-Buxoriy, Muhammad ibn Iso at-Termiziy, Bahovuddin Naqshband, Xoja Ahmad Yassaviy, Najmiddin Kubrolarning insonni ma'naviy kamolot va axloqiy yetuklikka chorlovchi buyuk hikmatlaridan barkamol insonlarni tarbiyalashda ijodiy foydalanish bugungi kun talabidir. Zero, Birinchi Prezidentimizning «Vatanimiz azaldan bashariyat tafakkur xazinasiga unutilmas hissa qo'shib kelgan. Asrlar mobaynida xalqimizning yuksak ma'naviyat, adolatparvarlik, ma'rifatsevarlik kabi ezgu fazilatlarini Sharq falsafasi va islom dini ta'limoti bilan uzviy ravishda rivojlandi va o'z navbatida bu falsafiy-axloqiy ta'limotlar ham xalqimiz dahosidan bahra olib boyib bordi», – degan hikmatlari ayni haqiqatdir.

Xulosa. Sharq allomalari ta'limotida ma'naviyat va axloq masalalari muhim o'rin tutadi. Konfutsiyning ta'limotida axloqning ijtimoiy ahamiyati, insonning ma'naviy kamoloti orqali jamiyat rivojiga ta'siri chuqur yoritilgan. U insonni tabiiy ehtiyojlarini axloqiy qoidalarga bo'ysundirib yashash zarurligini ta'kidlaydi.

Forobiy va Beruniyning ta'limotlari inson ma'naviy rivojlanishida bilim va axloqning o'zaro aloqasini asosiy mezon sifatida ko'rsatadi. Ibn Sinoning qarashlarida axloqiy tarbiyaning ijtimoiy-siyosiy rivojga ta'siri muhim ahamiyat kasb etadi. Aziziddin Nasafiyning «Komil inson» ta'limotida insonning to'rt asosiy fazilati: yaxshi so'z, yaxshi fe'l, yaxshi axloq va oriflik kamolga yetgan bo'lishi ta'kidlangan. Sharq allomalarining barcha ta'limotlari insoniyat ma'naviy kamoloti va jamiyatning barqaror rivojiga qaratilgan.

Maqolada ta'kidlanganidek, axloq va ma'naviyat insonning ruhiy va ijtimoiy kamolotining asosi bo'lib, jamiyat rivojida muhim o'rin tutadi. Bu ta'limotlar hozirgi zamonda ham dolzarb bo'lib, inson tarbiyasi va axloqiy kamolotini ta'minlashda qo'llanilishi mumkin.

ADABIYOTLAR

1. Гусейнов А.А. Великие моралисты. Москва. Наука. 1995.
2. Беруний. Собрание сведений для познания драгоценностей. Москва. Наука. 1971.
3. Беруний Абу Райхан. Памятники минувших поколений. Ташкент. АН УзССР 1957,
4. Tasavvuf yoki komil inson axloqi. Birinchi kitob. – Toshkent: Yozuvchi, 1996.
5. Ибн-Сина Абу Али. Наука о душе. Москва. Наука. 1970.